

Сергій БОЛТІВЕЦЬ

ПАВЛІВСЬКА СЕСІЯ ТРИВАЄ: РОКОВИНИ СЕМИ ДЕСЯТИЛІТЬ ДЛЯ ПСИХОЛОГІЇ В УКРАЇНІ

Sergii BOLTIVETS

THE PAVLOV'S SESSION CONTINUES: THE ANNIVERSARY OF SEVEN DECADES FOR PSYCHOLOGY IN UKRAINE

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.01.132>

УДК: 159.9.019

Буденна свідомість людини, як правило, сприймає сучасне як даність, майбутнє якої ймовірно може бути, немов у снах, ніяк з ним не пов'язане, а тим більше – з минувиною. “Що було, те за водою сплигло” [1, с. 539], підказує зафіксована в письменах народна настанова. Потяг до життя-у-майбутньому відкидає трагічні згадки як неймовірні, такі що не можуть бути прийняті уявою для проєкції майбутнього, й відтак трагічні події минулого, які чинились давно предками нинішніх окупантів України. Більше того, їх не бере до уваги ця ж свідомість, яку прийнято здебільшого називати актуальною, тобто дієвою, важливою для сучасної діяльності.

Павлівська сесія 70 років тому

Сім десятиліть проминуло з часу “Наукової сесії, присвяченої проблемам фізіологічного вчення академіка І.П. Павлова”, яка відбулася 28 червня – 4 липня 1950 року [2]. Її головним спрямуванням стало утвердження керівної ролі кори великих півкуль головного мозку з підпорядкуванням їй усіх фізіологічних процесів, відображених у визначених І.П. Павловим умовних рефlekсах. Втручання Й.В. Сталіна у проведення сесії відображено у його коментарі: “По-моєму, найбільшої шкоди завдав ученню Павлова академік Орбелі... Чим швид-

ше буде викрито Орбелі і чим ґрунтовніше буде ліквідована його монополія, тим краще. Берітов і Штерн не такі небезпечні, оскільки вони виступають проти Павлова відкрито і цим полегшують розправу науки над цими кустарями від науки... Тепер дещо про тактику боротьби з противниками теорії академіка Павлова. Треба спочатку зібрати нишком прибічників академіка Павлова, організувати їх, розподілити ролі і тільки після цього зібрати нараду фізіологів..., де треба буде дати противникам генеральний бій. Без цього можна провалити справу. Пам'ятайте: противника треба бити напевно з розрахунком на повний успіх” [3].

Психіатричне продовження було реалізоване в подальшій подібній сесії під назвою: “Фізіологічне вчення академіка І.П. Павлова у психіатрії і невропатології”, яка тривала з 11 по 15 жовтня наступного, 1951 року [4]. Обом сесіям передувала сесія Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені В.І. Леніна (в російському оригіналі абревіатура “ВАСХНИЛ – Всесоюзная академия сельскохозяйственных наук имени В.И. Ленина”) 31 липня 1948 року [5], на якій було здійснено знищення *генетики*.

Боротьба з кібернетикою, згідно із четвертим виправленим і доповненим “Коротким філософським словником” за редакцією М. Розен-

таля і П. Юдіна, виданим 1954 року Держполіт-видавком у Москві, який цитує С.Е. Шноль, мала своїм предметом таке її визначення: **“Кібернетика – реакційна лженаука, що виникла у США після другої світової війни й що одержала широке розповсюдження і в інших капіталістичних країнах; форма сучасного механіцизму. ...За своєю сутністю кібернетика спрямована проти матеріалістичної діалектики, сучасної наукової фізіології, обгрунтованої І.П. Павловим, і марксистського, наукового, розуміння законів суспільного життя [6, с. 498].**

Перерваний на декілька десятиліть розвиток генетики, фізіології, психології, психіатрії та величезні економічні збитки, за визначенням Ю.С. Савенка, П.Т. Петрюк, А.П. Петрюк та ін. [7], є трагічний результат сесій “ВАСХНІЛ” 1948 року і “Павлівських сесій” 1950 і 1951 років. Але переслідування і знищення здобутків та продуктів наукової діяльності та її творців не обмежувалось тільки названими науковими галузями. Дослідник цього періоду С.Е. Шноль наводить довгий перелік репресій: “розгром художньої літератури (Постанова ЦК ВКП(б) про журнали “Звезда” і “Ленінград”, серпень 1946 р.), знищення музичної культури (Постанова “Про декадентські тенденції в радянській музиці” 10 лютого 1948 р.), погром досліджень історії (вересень 1946 р., вересень 1949 р.), розгром біології (сесія “ВАСХНІЛ” 1948 р.), розгром фізіології (Павлівська сесія, 1950 р.), чергове придушення досліджень економістів (стаття Сталіна “Економічні проблеми соціалізму в СРСР”), розгром мовознавства (стаття Сталіна “Марксизм і проблеми мовознавства” 1959 р.), розгром хімії (1951 р.), знищення розвиткових паростків медицини (“Справа лікарів-убивць 1952 – 1953 рр.) [6, с. 497].

Розкриваючи ті чи інші періоди репресій, дослідники одностайні в їх постійному застосуванні керівництвом колишнього СРСР, які посилювались, виходячи виключно із репресивних можливостей їх реалізації, але не припинялись протягом усього періоду існування так званої радянської, а за духом і мовленням російської, влади на всіх окупованих нею територіях. Як відзначає з цього приводу Ю.С. Савенко, “безперервне ідеологічне та адміністративне втручання радянської влади в науку, яке розпочалось з 1921 року і різко посилювалось з 1931 року, призвело до розгрому і фактичного знищення в 1935 році педології, психотехніки, психогігієнічного напрямку в психіатрії, зміщення М.І. Вавілова з

посади президента “ВАСХНІЛ” і його арешту в 1940 році, увінчалось епохою Великого терору 1936 – 1938 років” [8]. Так відбувається і буде відбуватись завжди, коли особи з низькими моральними якостями захищають своє право на правління всіма іншими, основним аргументом та інструментом якого є застосування сили.

Чи змінюються способи думання?

Один із провідних дослідників історії російської науки, доктор біологічних наук, професор кафедри біофізики Московського університету імені М.В. Ломоносова Симон Шноль уже самою назвою першого видання своєї книги “Герої і лиходії російської науки” розкрив контрастність способу думання, характерного для мешканців Росії, на основі якого стали розквітати репресії і небачена переконаність у моральності убивства та інших форм насильства: “Або герой, або лиходій”, “Або товариш, або ворог народу”, що ґрунтувались на попередніх багатостолітніх настановленнях ваємовиключення “або, або”: “Або рай, або пекло” тощо. Подальше осмислення російського менталітету як способу думання провело автора до думки про те, що в цьому “парадоксальному сенсі істинними героями науки є конформісти. Це винятково справедливо в умовах тоталітарних режимів” [6, с. 13]. Відзначимо принагідно, що періоди функціонування сучасної Російської Федерації у вигляді улусу Золотої Орди, Московії, Російської імперії, СРСР не дають підстав для тверджень про її вихід за межі тоталітаризму як державного устрою, так і взаємин, зокрема і насамперед в науковому доквіллі. Так, у товаристві науковців постколоніальних країн, зокрема й України, які досі не усвідомлюють тоталітарного устрою внутрішньої структури наукових установ, зберігається майже повне відтворення військової субординації, наведене у *табл.*

Фрактальність наукових посад і звань як відображення їх військової ієрархії, а отже способу усвідомлення тоталітарного призначення наукової діяльності, можна спостерегти рівною мірою як у рядовому і молодшому, старшому і вищому сержантському та старшинському складах, так у відповідній структурі молодшої, старшої і вищої категорії офіцерських звань. Віхою цієї фрактальності є “Тамбель про ранги” (рос. “Табель о рангах”), що відображає російську імперська

Таблиця

Фрагмент співвіднесення військової і наукової субординації посад і звань

№ п/п	Армійські посади (звання)	Наукові посади (звання)
1	Головний майстер-сержант	Головний науковий співробітник
2	Старший майстер-сержант, майстер-сержант	Провідний науковий співробітник
3	Головний сержант, штаб-сержант	Старший науковий співробітник (з науковим ступенем)
4	Старший сержант	Старший науковий співробітник (без наукового ступеня)
5	Сержант	Науковий співробітник
6	Молодший сержант	Молодший науковий співробітник
7	Солдат	Асистент
8	Рекрут	Аспірант

систему звань та чинів, введено в дію законом від 24 січня (7 лютого) 1722 року Петром I для встановлення ієрархії і співвіднесення різних чинів військової, статської (цивільної державної) та придворної служб. Фракталом її 14 класів донині є науково-педагогічна ієрархія посад і звань закладів вищої освіти України: аспірант, докторант, асистент, викладач, старший викладач, доцент, професор, член-кореспондент, академік у поєднанні з посадами завідувача кафедри, заступника декана, декана, проректора, ректора і т. д. Відтак наукова діяльність відображає військову, що є індикатором їх спільного тоталітарного призначення. Мета науковця і його життєве призначення перенаправляється на службу найвищим щаблям наведеної ієрархії замість служіння істині. І оцінюється з висоти цих найвищих щаблів, де критерій істини є справою особистого уподобання володаря висотного поверху піраміди. Етичний кодекс ученого України, схвалений постановою загальних зборів НАН України 15.04.2009 (протокол № 2), на цьому тлі вимагає від учених, що перебувають на нижчих щаблях посадової ієрархії, надзусиль у втіленні в життя настанов пункту 1.8 про те, що “учений має захищати свободу наукової думки, засуджувати цензуру щодо наукової творчості та будь-які намагання монополізувати ті чи інші напрями науки”, або пункту 2.3 про те, що “неприпустимим є намагання керівних осіб упереджено впливати на характер отримуваних в дослідженні даних і висновків. Учений служить лише об’єктивній істині [9]. Не дивно, що учені, які ці та інші морально-етичні настанови втілюють у життя десятками тисяч опи-

няються поза ієрархією наукових, а також науково-педагогічних посад і цим, згідно із чинним законодавством і нормативними документами України, перестають бути науковими працівниками, а отже й ученими.

Російський спосіб думання як спосіб, притаманний мешканцям Росії, що відповідно до змінюваності самоназв протягом різних епох іменувався і радянським (савецьким), і руським, і московитським та будь-яким іншим (згідно із потребою у мімікрії для приховування суб’єктів учинених злочинів), так само фрактально відображений у згаданій нами книзі Симона Шноля. До назви “Герої і лиходії російської науки” в наступних її виданнях автор додав конформістів, проголошуючи їх “істинними героями науки” “в умовах тоталітарних режимів” [6, с. 13], до яких, як бачимо, хронічно протягом століть належить і російський режим думання і його втілення незалежно від будь-яких суспільних видозмін і трансформацій.

Для зіставлення наводимо цитовані одним і тим же автором в одній і тій же книзі звернення Павлівської сесії 1950 року до “Товариша Й.В. Сталіна” і вітання на той час шістдесятилітньої давнини, 8 січня 1890 року, від 8-го з’їзду російських природознавців і лікарів до Його Імператорської Величності Російської імперії. Відмінність між цими зверненнями лише в інтерпретації історії: перше засуджується автором – “немає кращої ілюстрації брехні і лицемірства, ніж слова в цих текстах” (адресованих Й. Сталіну. – Прим. С. Болтівця), “зловісний зміст ейфоричних вигуків” [6, с. 478], а друге, яке стосується звернення, адресоване російському цареві,

безмірно возвеличується: “Як умиротворено традиційно все це звучить. Який стиль! Які слова!” І тут же властиві російському (московитському) способу думання обов’язкові протиріччя, які полягали в ненависті до царизму і любові до революційної його заміни військовим комунізмом, соціалізмом, більшовизмом і т. д., через кілька десятиліть змінюються на свою протилежність: любов до царизму і ненависть до більшовизму, соціалізму, комунізму. Виходячи з цієї закономірності, можна очікувати продовження змін полярності московитських (російських) ставлень до будь-яких подій.

З метою зіставлення наводимо обидва уривки з книги С.Е. Шноля, доповненої, за його визначенням, “справжніми героями – конформістами” – “Герої, лиходії, конформісти вітчизняної науки”. Ось текст “Звернення до Товариша Й.В. Сталіна” 1950 року:

“Учасники наукової сесії Академії наук СРСР та Академії Медичних наук СРСР шлють Вам, корифею науки, геніальному вождю й учителю героїчної партії більшовиків, радянського народу і всього прогресивного людства, прапороносцю миру, демократії і соціалізму, борцю за щастя трудящих у всьому світі, свій гарячий привіт!

Нинішня наукова сесія увійде в історію передової науки як початок нової епохи в розвитку фізіології і медицини... Ви, товаришу Сталін, продовжуючи велику справу Леніна, забезпечуєте науці більшовицьку ідейність, надаєте величезну підтримку усьому передовому, прогресивному в науці... Як корифей науки, Ви створюєте праці, рівних яким не знає історія передової науки. Ваша робота “Щодо марксизму в мовознавстві” – зразок справжньої наукової творчості, величний приклад того, як треба розвивати і рухати вперед науку. Ця робота здійснила переворот в мовознавстві, відкрила нову еру для всієї радянської науки... Радянський народ і все прогресивне людство не пробачать нам, якщо ми не використаємо належним чином багатства Павлівської спадщини.

Ми обіцяємо Вам, дорогий товаришу Сталін, докласти усіх зусиль для якнайшвидшої ліквідації недоліків у розвитку Павлівського вчення і всемірно використовуємо його в інтересах будівництва комунізму в нашій країні.

Хай живе наш улюблений учитель і вождь, слава всьому трудящому людству, гордість і прапор передової науки – великий Сталін!”

“Під бурхливі, що довго не змовкають, овації учасники сесії ухвалюють текст вітального листа великому вождю і учителю Йосипу Вісаріоновичу Сталіну” [6, с. 479].

Автор описує екстаз учасників сесії, які “вигукують гасла, оглядаючись на сусідів, щоб не припинити це робити раніше інших – щоб не здатись менш відданими” [6, с. 479] і водночас нагадує про підсвідому присутність у них досвіду, пов’язаного з арештами і розстрілами 1920-1930-х років, які тривають у ці дні, охоплюючи повторно й тих, хто вже відбув свої терміни в тюрмах і концтаборах. На відміну від “темних флюїдів” [Там само, с. 479], з якими С.Е. Шноль асоціює епоху Й.В. Сталіна, повною протилежністю він представляє епоху російського царизму, возвеличуючи її. Так, “8 січня 1890 по закінченню з’їзду “Государ Император зволив прийняти в своєму кабінеті Анічкова палацу представників 8-го з’їзду, професорів А.М. Бекетова¹, Д.І. Менделєєва², М.В. Скліфосовського³, О.Г. Столетова⁴, В.В. Докучаєва⁵”. (Цікавий вибір – цар⁶, виявляється, розбирався в наукових авторитетах⁷...) “Государ Император милостиво привітався з кожним і зволив вислухати наступне привітання голови з’їзду А.М. Бекетова:

“Ваша Імператорська Величносте! Приймаємо сміливість принести Вашій Величності від лица 8-го з’їзду російських природознавців і лікарів усепідданішу вдячність за затвердження з’їзду і за дарування засобів на його влаштування. Вбачаючи в цьому Найвище заохочення працям нашим, ми твердо сподіваємось, що старанне служіння науці разом з цим становить собою службу Царю і Вітчизні. Такий незвичайно милостивий прийом, зворушивши до глибини душі..., показав, наскільки близькі серцю Монарха наука і її вжиток на користь Вітчизні...” [6, с. 37].

Зауважимо, що обидві звернення не могли б виникнути, якщо б у них не було зацікавленості обох адресатів – і Олександра III, і Й.В. Сталіна. Їхня психологічна потреба у цих зверненнях засвідчує заміщення реальності на-

¹ Бекетов Андрій Миколайович – ботанік, громадський діяч: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=39000 (прим. С. Болтвіця);

² Менделєєв Дмитро Іванович – хімік: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=66511 (прим. С. Болтвіця);

³ Скліфосовський Микола Васильович – хірург: <https://uain.press/articles/mykola-sklifosovskiy-lyudyna-epoha-vitchuznyanoyi-medytyny-1020296> (прим. С. Болтвіця);

⁴ Столетов Олександр Григорович – фізик: <http://letopis.msu.ru/peoples/1033> (прим. С. Болтвіця);

⁵ Докучаєв Василь Васильович – географ: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=20533 (прим. С. Болтвіця);

⁶ Йдеться про імператора Російської імперії Олександра III (прим. С. Болтвіця).

⁷ Твердження автора про те, що імператор Російської імперії Олександр III “розбирався в наукових авторитетах”, не спростовує подібної діяльності Й.В. Сталіна, розкритої у книзі на прикладі організованих ним Павлівської та інших сесій (прим. С. Болтвіця).

зовництвом. Обое добре розуміли неспівмірність розвитку наукової сфери очолюваної ними країни з іншими, що викликало потребу хоча б на словах усунути власний дискомфорт. Найявне в актуальній свідомості багатьох народів, включаючи російський ареал, настановлення “Не хвали сам себе – хай тебе люди похвалять” явно було відкинуте обома тиранами через самовизнання того факту, що хвалити їх немає і не буде за що. Похвала організувалась серед підданих і підлеглих негайно і повномірно, не довіряючи цю справу майбутньому. Непіддані і непідлеглі подібних звернень про “науковий розквіт російської науки”, або після цих “заходів” залишили цей світ, або вони досі не знайдені.

Учення І. П. Павлова – це “не застигла догма, а наукова основа для творчого розвитку фізіології, медицини і психології...”

Винесений у підзаголовок фрагмент є частиною абзацу з повного тексту звернення “Товаришу Й.В. Сталіну”, прийнятого на науковій сесії Академії Наук СРСР та Академії медичних наук СРСР, присвяченій проблемам фізіологічного вчення І.П. Павлова, 4 липня 1950 року: “Ви, товаришу Сталін, постійно учите нас не зупинятись на досягнутому. Наслідуючи Ваш великий приклад і виконуючи Ваші вказівки, ми повністю усвідомлюємо те, що учення І.П. Павлова не застигла догма, а наукова основа для творчого розвитку фізіології, медицини і психології, раціонального харчування, фізичної культури і курортної справи, спрямованої на зміцнення здоров’я радянської людини” [2]. “Гаряче вітання”, адресоване Й.В. Сталіну, як сказано у зверненні учасників сесії, анонсує загальну спрямованість зібрання: засвідчити рабську за своєю суттю покору визначеного Й.В. Сталіним об’єкта поклоніння і подати приклад публічної розправи над можливістю будь-якого вияву незгоди з цим поклонінням. Дослідники одностайні у тому, що сам І.П. Павлов непричетний до доктринальних метаморфоз в інтерпретації і використанні його наукової спадщини та створенні посмертного культу його особи: Іван Петрович Павлов помер 27 лютого 1936 у Ленінграді (нині – Санкт-Петербург) на 87 році життя, не приховуючи на всіх його етапах свого неприйняття діяльності радянської влади. Ми вважаємо, що саме це і стало спонукою для Й.В. Сталіна перетворити Павлівський

критицизм до радянської влади на його протилежність – доктринальний взірць і символ радянської науки. У цьому разі названий критицизм перетворювався на радянський символізм: І.П. Павлов посмертно був віднесений Й.В. Сталіним до класиків радянської науки так само, як за життя керівні особи ВКП(б) і НКВД (“товариші”) зараховувались до партійно-державної номенклатури і так само легко вибували з неї після свого арешту і розстрілу у статусі “ворога народу”. З цього приводу С.Е. Шноль відзначає: “Схема відпрацьована. Павлов давно мертвий. Він, як і Мічурін, відповідальності за таке використання свого імені не несе” [6, с. 477].

Способи використання імені І.П. Павлова оприявлено на сесії, присвяченій його імені. У доповіді “Розвиток ідей І.П. Павлова (завдання і перспективи)” академік К.М. Биков пропонує: “Правильніше буде, якщо ми всю фізіологію розділимо на два етапи – допавлівський і павлівський. Так само можна розділити й історію психології. Психологія допавлівська побудована на ідеалістичному світогляді, психологія павлівська за сутністю своєю матеріалістична” [2]. Продовжуючи своє обґрунтування “матеріалістичної психології”, академік К.М. Биков стверджує, що створена І.П. Павловим “справжня фізіологія” мозку послужила фундаментом для матеріалістичної психології”.

Якою ж була наукова позиція І.П. Павлова? Для її з’ясування варто ознайомитись із узагальненнями, висловленими І.П. Павловим у статті “Відповідь фізіолога психологам”: “До цих пір психолог і фізіолог йшли поруч. Але далі між нами настає різка розбіжність. Психолог визнає умовність принципом навчання і, приймаючи принцип надалі цілковито, тобто таким, що не потребує подальшого дослідження, прагне все з нього вивести, всі окремі риси навчання звести в один і той же процес. Для цього він бере один фізіологічний факт, рішуче надає йому певне значення при тлумаченні окремих фактів навчання, не вимагаючи дійсного підтвердження цього значення. Фізіологу мимоволі думається при цьому, що психолог, який так недавно відособився від філософа, ще не зовсім позбувся пристрасті до філософського прийому дедукції, від чисто логічної роботи, не перевіряє кожний крок думки відповідністю її з дійсністю. Фізіолог діє цілком протилежно. В кожному моменті дослідження він намагається окремо і фактично аналізувати явище, визначаючи наскільки

ки можливо умови його існування, не довіряючи одним тільки висновкам, одним припущенням” [11].

Ця думка І.П. Павлова залишилась однією з характерних ознак філософського походження психологічних уявлень, незалежних від людини як предмета свого пізнання, але водночас продукованих самою людиною окремішньо від усіх інших. Можна навіть сказати, що це фантазії, які заміщують те, чого людина насправді не знає і лінується дізнатись. Тобто це певне заміщення дійсності напруженням уяви. Позиція І.П. Павлова відзначається первинністю сприйняття того, що виявляється і пізніше впродовж наступного століття, але, певно, на той час особливо впадала у вічі: “Оскільки я вперше виступаю у психологічній літературі, – відзначає він, – мені здається доречно, з одного боку, зупинитись на деяких тенденціях у психології, що не відповідають, на мою думку, меті успішного дослідження, а з іншої – виразніше підкреслити мою точку зору на нашу спільну справу.

Я – психолог-емпірик і психологічну літературу знаю тільки за кількома навчальними посібниками із психології і цілковито мізерній, порівняно з існуючим матеріалом, кількості прочитаних мною психологічних статей; але був з пори свідомого життя і залишаюсь постійним спостерігачем і аналітиком самого себе й інших у досяжному мені життєвому обсязі, зараховуючи до нього і художню літературу з жанровим живописом⁸.

Я рішуче заперечую і відчуваю сильну неприхильність до всякої теорії, яка претендує на повне охоплення всього того, що становить собою суб’єктивний світ, але не можу відмовитись від аналізу його, від простого розуміння його на окремих пунктах. А це розуміння повинно вести до згоди його окремих явищ з даними нашого сучасного природничо-наукового знання. Для цього необхідно постійно найбільш ретельним чином робити спроби застосовувати ці дані до всякого окремого явища. Нині, я переконаний у цьому, суто фізіологічне розуміння багато чого, що раніше називалось психічною діяльністю, стало на твердий ґрунт, і при аналізі поведінки вищої тварини до людини включно резонно докласти усіляких зусиль для розуміння явищ чисто фізіологічно, на основі встановлених фізіологічних процесів. А між тим мені ясно, що багато психологів ревниво, так би мовити,

оберігають поведінку тварини і людини від таких яскраво фізіологічних пояснень, постійно їх ігноруючи і не намагаючись застосовувати їх скільки-небудь об’єктивно” [11].

Ми навели докладне пояснення І.П. Павловим своєї наукової позиції, яка впродовж наступного ХХ століття втілювалась у бурхливий розвиток природничо-наукової психології, що має назву також *експериментальної психології*. Відзначимо принагідно, що саме лабораторні експерименти В. Вундта наприкінці ХІХ ст. призвели до виникнення і подальшого формування психології як самостійної науки. З цього приводу В.А. Роменець, характеризуючи наукову діяльність В. Вундта, відзначає: “Оскільки предметом психології є насамперед процеси, то дослідження у цій галузі знання може бути лише експериментальним спостереженням. Вундт наголошує, що цілеспрямоване спостереження за суб’єктивними фактами змінює або ж цілком знищує їх. Водночас серед основних психічних процесів немає жодного, до якого не можна було б застосувати експериментальні методи” [12, с. 208]. Цим самим можна з упевненістю стверджувати, що наукова позиція І.П. Павлова цілком відповідала утвердженню важливого для розвитку природничо-наукової психології експериментального методу та експериментальної психології, засновником якої є автор 10-томної “Фізіологічної психології” В. Вундт. З Німеччини, батьківщини В. Вундта й обґрунтованої ним психології як окремої експериментальної науки, завдяки допитливості і наполегливості його американських студентів, осереддя подальшого розвитку психологічної науки переміщується до США. Це підтверджує і сучасний дослідник головних течій у психології ХХ – ХХІ ст. Р. Трач: “У США, за винятком Вільяма Джеймса, академічна психологія від самого початку пішла природничо-науковим шляхом. Експериментальні дослідження умовних рефлексів І.П. Павловим мали вплив на засновника бігевіоризму Дж.Б. Вотсона, за теорією якого предметом вивчення у психології повинна бути поведінка людей і тварин, а не психіка чи душевне життя, які неможливо об’єктивно (себто ззовні) спостерігати. Звідси походить назва бігевіоризм (від англ. *behavior* – поведінка)” [13, с. 123].

Таким чином, наукова позиція І.П. Павлова за його життя цілком відповідала запитам часу – тенденції стрімкого становлення природничо-

⁸ Художня література і твори мистецтва цілісно входили до культури сприймання людини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., про що також свідчать щоденникові записи і психологічні праці І.О. Сікорського.

наукової, експериментальної психології на двох континентах у Європі та Америці, до творення якої він долучився на основі досвіду застосування методів, що використовувались у фізіології. Це дозволяло виокремити методи, важливі для обох наук, які, однак, визначають собою різний науковий зміст відповідно до предмета кожної з наукових дисциплін. Фізіологічна психологія, започаткована В. Вундтом, була вже не фізіологією, а психологією так само, як психологія, виходячи з дослідницької позиції І.П. Павлова, мала власну фізіологічну основу, але її предметом вивчення були психічні процеси і явища.

Ставлення І.П. Павлова до радянської влади і його посмертні метаморфози

Лише впродовж останніх десятиліть розпочалось опублікування матеріалів, які раніше мали статус секретності. З них стає все очевидніше, що Іван Павлов засуджував Жовтневий переворот, перейменованій пізніше на “революцію”: “Ми загнали цю ідею до диктатури пролетаріату. Мозок, голову поставили вниз, а ноги вгору. Те, що становить собою культуру, розумову силу нації, те знецінено, а те, що поки становить собою грубу силу, яку можна замінити машиною, те висунуто на перший план. І все це, звичайно, приречене на загибель, як сліпе заперечення дійсності. ... Що таке революція в цілому? Це є звільнення від усіх гальм..., це є повна нестримність, безвездечність. Були закони, звичаї і т.п. Все це тепер зводиться нанівець” [6, с. 484]. Далі Симон Шноль наводить уривок листа І.П. Павлова М.І. Бухаріну: “...Революція для мене – це дійсно щось жахливе за жорстокістю і насиллям навіть над наукою; адже один ваш діалектичний матеріалізм за його теперішньою життєвою постановкою ні на волосину не відрізняється від теології і космогонії інквізиції...” [Там само, с. 484].

За такі слова, як справедливо відзначає С.Е. Шноль, розстріл було забезпечено. Але почесний директор науково-дослідного інституту, нобелівський лауреат 1904 року, академік І.П. Павлов звертається до Наркомпросу і Раднаркому РРФСР з проханням дозволити зарубіжне листування і виїзд за кордон. Керуючий справами Раднаркому В.Д. Бонч-Бруєвич доповідає про це В.І. Леніну, який доручає негайно “зробити все можливе для покращення умов життя і роботи вченого” і “письмово сповістити академіка Павлова про

те, що радянська влада високо цінує його заслуги і забезпечить усім необхідним” [6, с. 485]. Однак останнього не влаштовує таке ставлення, котре ставить його у виняткове становище на тлі страждань інших учених, тому він пише у відповідь: “Тепер скажіть самі, чи можна за цих обставинах, не втративши повагу до себе, погодитись, користуючись випадковими умовами, на одержання тільки собі життя “забезпеченого у всьому, чого тільки не побажаю, щоб не відчувати в моєму житті ніяких нестатків” – (вираз із вашого листа)? Хай би я був вільний від нічних обшуків (таких у мене було три останнього часу), хай я був би спокійний стосовно насильницького вселення в мою квартиру і т.д. і т.д., але перед моєю свідомістю стояло б життя моїх близьких. І як би я міг при цьому займатися моєю науковою справою?” [6, с. 485]. З цією відповіддю І.П. Павлова В.Д. Бонч-Бруєвич ознайомлює В.І. Леніна, який у грудні 1919 року виносить це питання на розгляд Раднаркому, котрий у результаті ухвалює постанову “Про покращення побуту наукових спеціалістів”.

Але цим справу не було завершено. С.Е. Шноль з цього приводу відзначає: “У червні 1920 року Ленін особисто висловив голові Петроградського виконкому Зінов’єву прохання забезпечити Павлова усім необхідним “...як виняток, надати йому понаднормативний пайок і взагалі потурбуватись про більш-менш комфортабельну для нього обстановку, не в приклад для інших” [6, с. 485].

Масові арешти кінця 20-х – початку 30-х років, що охопили й спеціалістів очолюваного І.П. Павловим Інституту експериментальної медицини, які на клопотання керівництва інституту були відпущені на свободу. Але це не применшило обурення І.П. Павлова, з яким він звернувся до голови Раднаркому В.М. Молотова: “Безперервні і незліченні арешти роблять наше життя цілковито виключним. Я не знаю мети їх (чи є це безмірно ретельний пошук ворогів режиму, або метод залякування, або ще що-небудь), але не підлягає сумніву, що в переважній більшості випадків для арешту немає ні найменшої підстави, тобто винуватості в дійсності” [6, с. 485]. Водночас з листом проти терору і насилля І.П. Павлов звертався до наркома охорони здоров’я Г.Н. Камінського, який пізніше, на червневому пленумі ЦК ВКП(б) 1937 року виступив з критикою репресій НКВС (“Так ми перестріляємо всю партію”) і після своєї доповіді висловив репліку Й.В. Сталіну щодо доповіді М.І. Єжо-

ва про те, що НКВС продовжує арештовувати чесних людей”, на яку Й.В. Сталін відповів: “Вони вороги, а ви пташка того ж польоту”. В той же день, 25 червня 1937, Г.Н. Камінський був виключений зі складу кандидатів у члени ЦК ВКП(б), а 8 лютого 1938 військовою колегією Верховного суду СРСР засуджений до найвищої міри покарання і розстріляний 10 лютого цього ж року.

У 1934 році І.П. Павлов у листі до Г.Н. Камінського писав: “Чи думаєте Ви достатньо про те, що багатолітній терор і нестримне свавілля влади перетворює нашу, й без того азійську, натуру в ганебно рабську?.. А чи багато гарного можна зробити з рабами? – піраміди, так, але не загальне істинне людське щастя. Чи зупиняєте Ви свою увагу достатньо на тому, що недоїдання і повторюване голодування в масі населення з їхніми неодмінними супутниками – повсюдними епідеміями, підточують сили народу? В фізичному здоров’ї нації, у цій першій і неодмінній умові – міцний фундамент держави, а не тільки у численних фабриках, навчальних і вчених установах і т.д., звичайно, потрібних, але при гострій розбірливості і належній державній послідовності” [6, с. 486]. Як видно з наведеної нами майбутньої позиції Г.Н. Камінського на червеному пленумі ЦК ВКП(б) 1937 року, він значною мірою поділяв ці настанови І.П. Павлова.

В числі оприлюднених листів І.П. Павлова С.Е. Шноль наводить фрагмент листа, як видно з контексту, надісланого до Раднаркому, датованого 21 грудня 1934 року, тобто написаний через 20 днів після вбивства С.М. Кірова в Ленінграді, коли соціально-психологічна напруженість у суспільній свідомості сягнула свого апогею: “,, ви сієте по всьому культурному світу не революцію, а з величезним успіхом фашизм... Ми жили і живемо під неослабним режимом терору і насилля. Якби всю нашу обивательську дійсність відтворити цілком без пропусків з усіма щоденними подорожцями, це була б жахлива картина, приголомшливе враження від якої на справжніх людей заледве б значно пом’якшилось, якщо поряд з нею поставити й іншу нашу картину з чудовим чином начебто заново виростаючими містами, дніпробудами, гігантами-заводами і численними вченими і навчальними закладами... Я всього найбільше бачу подібності нашого життя з життями стародавніх азійських деспотій... Не один же я так думаю і відчуваю? Помилуйте ж вітчизну і нас” [6, с. 486]. Як слідує з наведених документів, особисте став-

лення І.П. Павлова до змінюваного, але незмінного у своїй терористичній політиці керівництва СРСР було виразно непримиренним до його політики як масових, так й індивідуальних репресій, ідеологічного догматизму, що перешкоджав свободі наукового розвитку.

І.П. Павлов до останніх днів свого життя виявляв свою непримиренну позицію до багатолітньої деспотії – це був самотній протест ученого в тоталітарному осередді, наслідування якого було вкрай небезпечним. Можна лише уявити, яким чином І.П. Павлов поставився б до проведення “Павлівської сесії”. Однак у тому й полягає суть репресивної політики Й.В. Сталіна, який найбільше цінував місію катувальників і на цю роль у помсту за те, що вона не вдалась за життя видатного ученого, І.П. Павлов був призначений ним посмертно.

Й.В. Сталін, визнаний тодішніми ідеологами у науковій сфері “корифеєм науки, геніальним вождем й учителем”, цим самим отримував повноваження делегувати свій вплив уже мертвому І.П. Павлову, знищуючи його іменем розвиток науки, якому останній присвятив усе своє життя. Мертвий І.П. Павлов призначався підручним катом Й.В. Сталіна, прибічником радянської влади, диктатором науки. Ця метаморфоза здійснювалась Відділом науки ЦК КПРС вже з перших слів схваленого Й.В. Сталіним “Вступного слова президента Академії наук СРСР С.І. Вавілова: “Товариші, у вересні минулого року наша країна на всю широчінь від наукових установ до колгоспів з надзвичайним підйомом святкувала 100-річчя з дня народження Івана Петровича Павлова. Цей дивовижно широкий характер ювілею вченого визначився, без сумніву, зовсім особливим значенням учення Павлова не тільки для фізіології, не тільки для науки, але для усєї радянської культури і життя” [2].

Отож, “особливе значення учення” розширювалось на всю “радянську культуру і життя”, від чого І.П. Павлов ставав “радянським”, ученням якого зручно катувати не тільки одних учнів Павлова іншими його наступниками, але й інших учених, а можливо, в перспективі, і діячів будь-якої культурної або життєво важливої сфери. Це створювало надійну переконаність у тому, що “корифей науки” Й.В. Сталін до цього катування не має жодного відношення, адже вірність “Павлівському вченню” потрібно було доводити іншим призначеним ним особам.

Протиставлення Павлова і Фрейда

Комплекс неповноцінності, притаманний керівництву СРСР, значною мірою усвідомлювався ним, що виражалось в ейфоричній пристрасі до заміщення власних страхів фантазмагоричними ілюзіями переваг усього радянського як втілення російського месіанізму (“Москва – Третій Рим, а Четвертому не бувати”) над усім буржуазним. Весь зміст Павлівської сесії побудований на цій антитезі: в кожній доповіді і виступі обов’язковим є протиставлення матеріалістичного, названого Й.В. Сталіним первинним, – ідеалістичному, передового – реакційному, радянського – буржуазному. Яскравим прикладом, скажімо, є виступ віце-президента Академії медичних наук СРСР І.П. Разенкова⁹: “Під керівництвом товариша Сталіна передове мічурінське вчення, очолюване гідним учнем Мічуріна академіком Трохимом Денисовичем Лисенком, як відомо, отримало рішучу перемогу над реакційним ідеалістичним напрямом в біології – вейсманізмом¹⁰-морганізмом¹¹” [2].

І хоч лауреата Нобелівської премії 1933 року Томаса Моргану у 1932 було обрано почесним іноземним членом Академії наук СРСР, на момент проведення Павлівської сесії його вже не було серед живих, а тому керівники радянських академій вже не соромились у висловах знецінення всесвітньо значущого доробку американського вченого. Етичних обмежень не існувало – страх смерті, репресій і пов’язаних з ними знецінень їхніх життів визначав ці межі інстинктом самозбереження: “Сотні учасників сесії в екстазі, – відзначає С.Е. Шноль. – Сотні наукових діячів. Сивочолі професори і маститі академіки, бадьорі доценти і партпрацівники. Аплодують, вигукують гасла, оглядаючись на сусідів, щоб не перестати це робити раніше інших – щоб не

здатись менш відданими. Їх можна зрозуміти. В кістковому мозку в них страх і підсвідома присутність історичного досвіду – арештів, розстрілів 1920–1930-х років. У ці дні великий вождь підписав указівку про розстріл героїв оборони блокадного Ленінграда (див. “Ленінградська справа”), в тому числі свого найближчого соратника часів війни академіка М.О. Вознесенського¹². В ці дні він невідступно стежить за ходом катувань на допитах членів ЄАК.¹³ В ці дні тривають масові повторні арешти тих, хто раніше відбув свої терміни в тюрмах і концтаборах. Темні “флюїди” піднімаються в душах тих, хто волею сваволі одержує можливість за цих обставин придушити суперника, зайняти його місце, просунутись у кар’єрі” [6, с. 479]. І цей страх сублімується у головній доповіді “Розвиток ідей І.П. Павлова (завдання і перспективи)” академіка К.М. Бикова¹⁴ в розгромній критиці наперед визначеної частини колишніх учнів І.П. Павлова і знецінення учення Зигмунда Фрейда, що нестримно ширилося в медицині і соціальних науках США і Великобританії.

Причина цього, на наш погляд, не в ученні З. Фрейда і не у його особі, а в популярності серед фахівців сфери охорони психічного здоров’я цих країн, які десятиліттями безнадійно ставили собі за мету наздогнати і перегнати керманічі колишнього СРСР. І хоч З. Фрейд ніколи не позиціонував себе як фізіолог, а І.П. Павлов – як психолог і невролог, К.М. Биков у своїй доповіді визначає ворожим об’єкт у термінах “фрейдизму” і різко протиставляє другого першому: “У зв’язку з посиленням реакції, особливо в Америці та Англії, медицина останніми роками активно відроджує фрейдизм і кладе у свою основу його давно вже застарілі догми. Ось що пише з цього приводу співробітник згаданого журналу¹⁵, “визначний” науковий діяч Чикагського психоаналітичного інституту док-

⁹ Разенков Іван Петрович – фізіолог, доктор медичних наук, академік АМН СРСР (1944). Чуваш: <http://enc.cap.ru/?t=prsn&lnk=3842>

¹⁰ Вейсман (Weismann) Август – німецький біолог-еволюціоніст, зоолог, ембріолог: <https://bigenc.ru/biology/text/1903985> (прим. С. Болтвіця);

¹¹ Морган (Morgan) Томас Хант – американський біолог, один з основоположників генетики, президент Національної академії наук США (1927–31), іноземний почесний член АН СРСР (1932): <https://bigenc.ru/biology/text/2643376> (прим. С. Болтвіця);

¹² Вознесенський Микола Олексійович – доктор економічних наук, академік АН СРСР, лауреат Сталінської премії. Розстріляний 1 жовтня 1950 р.: <http://pomnipro.ru/memoriyapage20167/biography> (прим. С. Болтвіця);

¹³ ЄАК – тут Єврейський Антифашистський Комітет (прим. С. Болтвіця);

¹⁴ Биков Костянтин Михайлович — фізіолог, педагог, громадський діяч, один з найближчих учнів І.П. Павлова: <http://www.zdrav.by/istoriya-meditsiny/velikie-imena-v-istorii-fizioterapii-soobshhenie-20-akademik-k-m-bykov-issledovaniya-v-oblasti-kurortologii-i-fizioterapii/>

¹⁵ У доповіді йдеться про американський журнал “Психосоматична медицина” (прим. С. Болтвіця).

тор Франц Олександр: “Вплив Фрейда не може обмежуватись однією медициною. Всі соціальні науки одержують нові стимули від його динамічної психології”. Ось чому перед нами постає завдання зосередити критику в наших журналах і монографіях, головним чином на тих положеннях фрейдівського вчення, які підновлюються і використовуються зарубіжною медициною. Свого часу висловлювалися думки, начебто у нас, у Радянському Союзі, були спроби поєднати фрейдизм з ученням про умовні рефлекси І.П. Павлова в єдину систему “рефлексологічного фрейдизму”. До честі нашої вітчизняної фізіології, таких спроб створення “рефлексологічного фрейдизму” в дійсності майже не було і немає. Сам Іван Петрович Павлов неодноразово відмежовувався від Фрейда і піддавав його концепції різкій критиці. В листі до відомого французького психіатра П'єра Жане він, говорячи про законність фізіологічного підходу в поясненні психопатологічних явищ, писав: “Користуючись Вами ж встановленими і систематизованими фактами, я вирішую йти іншою дорогою і застосувати фізіологічне пояснення”. Павлов тут має на увазі механізм виникнення неврозів. Відтак його учням і послідовникам чужа фрейдівська концепція за своєю антинауковою природою” [2].

Як видно з наведеного уривка доповіді академіка К.М. Бикова, Й.В. Сталіну разом з усіма його ідеологами науки не вдалось віднайти в найбільш успішних країнах повоєнного періоду більш виразний образ ворога в фізіології. Тому, з одного боку, таким ворогом був призначений незрозумілий для матеріалістичного думання психолог світового рівня Зигмунд Фрейд, а з іншого – на цій основі і сама психологія у світлі Павлівського вчення могла бути переозначена у галузь, за термінологією фізіолога І.П. Павлова, “вищої нервової діяльності” як еквіваленту психічної діяльності. Однак розвиток зарубіжної психології на час Павлівської сесії сягнув такого рівня, який уже не дозволяв нехтувати цими надбаннями в окремо взятому СРСР, тобто скасувати психологію, як у 30-роках педологію, котра в той час у Західній Європі і США перебувала у процесі перетворення на спеціалізовані галузі психологічного, гігієнічного, соціального, медичного знання. Але,

незважаючи на неспроможність Павлівської сесії зупинити чи хоча б применшити світовий розвиток науки, залишалась єдина можливість висловити цю безпомічність на адресу набагато успішніших завдяки більшій науковій свободі народів. У згаданій головній доповіді академік К.М. Биков висловився з цього приводу так: “У спробах пояснити психогенію соматичних захворювань зарубіжні автори (американці, англійці, французи) виявляють повну безпорадність. Ігноруючи павлівське вчення, відкидаючи фізіологічні основи психічної діяльності, вони відходять у безпідставні ідеалістичні і спекулятивні побудови та здогади. Нам не по дорозі з їхніми психоаналітичними фрейдівськими тенденціями, тим більше, що спрямованість більшої частини американських психосоматологів у кінцевому підсумку занурюється своїм корінням у містичні концепції, які відображають розкладання буржуазного суспільства, скочування його до фашизму” [2].

Протиставлення неспівмірного є характерною властивістю доповідей Павлівської сесії, де найголовнішою метою кожного доповідача було домогтись відповідності очікуванням маси таких само, як вони, самопосвяті “корифею науки”, але не науці, застосування критики наперед визначених для неї об'єктів для власного самозбереження, а самокритики – для відведення підозрінь маси в необ'єктивності. Всі учасники названих сесій входили у колективний *обряд ініціації*, вихід з якого для них був далеко не очевидний: кому розстріл, кому позбавлення посад і звань, кому заслання, кому відкладення цього до наступної відповідної нагоди. І справді, ніхто не був забутий і нікому нічого не забуто.

Український вектор та осуд “вихваляння наукових керівників” і “схилиння перед їхніми авторитетами”

Пряма оцінка ролі “українських психіатрів”, разом із грузинськими, вперше пролунала в об'ємній доповіді “Шляхи розвитку ідей І.П. Павлова в галузі патофізіології вищої нервової діяльності” московського професора А.Г. Іванова-Смоленського¹⁶. Після запрограмованого кураторами Павлівської сесії захоплення одних учнів і послідовників І.П. Павлова та нищівної критики інших А.Г. Іванов-

¹⁶ Іванов-Смоленський Анатолій Григорович – російський психофізіолог, патофізіолог і психіатр; доктор медичних наук (1921), віце-президент Академії медичних наук СРСР (1950 – 1951 pp.): <http://www.dates.gnpbu.ru/0-5/Ivanov-Smolenskiy/ivanov-smolenskiy.html>

Смоленський принагідно охоплює цією увагою українсько-грузинський напрям: “Попутно не можна не відзначити виняткової уваги до павлівського вчення стосовно завдань клініки українських психіатрів, професорів В.П. Протопопова, К.І. Платонова, Є.О. Попова і Н.П. Татаренко, а також грузинських психіатрів, професорів А.Д. Зурабашвілі і А.Ф. Гоциридзе” [2]. Позитивне згадування в доповіді не гарантувало збереження життя, яке будь-якої миті могло бути страчене в боротьбі “за впровадження павлівського вчення в різноманітні галузі вітчизняної медицини”, що водночас було турботою “про здоров’я нашого великого народу, про благо і щастя нашої великої Вітчизни, про медичну науку, повною мірою гідну великої Сталінської епохи” [Там само]. Привид репресій не містив двозначності, а тому з Павлівської сесії ще живі професори везли з собою смертельний страх.

У заключному слові академік К.М. Биков узагальнює думку про “периферію”: “Деякі із виступаючих правильно тут вказували, що наші центральні інститути відірвані один від одного і від наших товаришів на периферії”. Цим самим московський “центр” нагадував самому собі про перспективу поширення репресій у науковій сфері на “периферію”, якою в їхніх очах виглядала і була насправді колонізована ними Україна. Власне “периферією” були усі учасники Павлівської сесії, щодо яких Й.В. Сталін засобами Відділу науки ЦК КПРС та “вірних учнів Павлова” знищить улюбленого учня І.П.Павлова – Леона Абгаровича Орбелі та призупинить наукову творчість найбільш успішних за результатами наукової роботи завдяки більшій самостійності мислення його учнів-наступників – П.К. Анохіна, О.Д. Сперанського, а також І.С. Бериташвілі, П.С. Купалова, О.Г. Гинецинського, А.В. Лебединського, А.М. Алексаняна та ін. Схема організації цькування “вірних” на “невірних” учнів І.П. Павлова цілковито відповідала примітивній природі соціалістичної рівності, у якій всі проголошуються “товаришами” до тієї миті, поки вони не будуть перейменовані на “ворогів народу” цими ж самими “товаришами”, що оточували “ворогів” зусібіч і які самі легко в них перевтілювались “товаришескими” стараннями.

Як відзначає С.Е. Шноль, “Істинних павлівців п’ятеро: головний на роль аналога Лисенка – К.М. Биков, за ним А.Г. Іванов-Смоленський, Е.Ш. Айрапетян, І.П. Разенков та Е.А. Асратян” [6, с. 478]. Останній роз-

раховував на винагороду за своє вірнопіддане цькування призначених Й.В. Сталіним “невірних” – обрання його як члена-кореспондента Академії наук СРСР дійсним членом – академіком на засіданні Біологічного відділення. “Його заслуги, – описує ситуацію С.Е. Шноль, – з трибуни у пишних виразах живописали перед голосуванням члени Відділення – академіки. Заслуги і гідності були незаперечні. Виступили майже всі. Після відкриття урни з бюлетенями виявилось, що **всі** проти! Кожний сподівався, що хоч один буде “за”...” [6, с. 487]. Дивна річ, але навіть у часи найлютіших репресій серед учених у своїй більшості зберігалась вірність честі і прагнення хай неявно, але реалізувати її в певній можливій формі, принаймні уникнути обмов й очікуваних від них звинувачень на адресу колег. На цьому тлі особливо виразною було роль кар’єристів, служак будь-якому начальству, чия доля найчастіше мала такий же швидкий кінець, як і кар’єрний злет. Перетворення “вірного товариша” на “ворога народу” ставало щораз сподіваною несподіванкою – всі це очікували, але не знали, чия черга настане раніше, а чия пізніше.

Прикрим було здивування тих, хто жив відчужено від дійсності з переконанням, що кого-кого, а його перетворення “вірного товариша” на “ворога народу” не торкнеться за визначенням: в усьому винні вороги, які приховують свою суть і тому бояться викриття, а йому чи їй боятись і приховувати нічого. Насправді ще потребує окремого дослідження психологічна робота, яка спеціально почала проводитись із засудженими перед розстрілами. В ході цієї роботи смертникові роз’яснювалося, як потрібно себе поводити у такий делікатний момент, чому неприпустимим є викрикування або будь-яке згадування імені вождя – Й.В. Сталіна, оскільки це призводить до збентеження співробітників розстрільної команди НКВС, що виконують свій обов’язок.

Так само головне призначення Павлівської сесії полягало у тому, щоб не допустити самостійне, а з точки зору керівництва СРСР самовільне, зростання наукового авторитету вчених на основі їхніх особистих заслуг перед наукою, адже наука є непередбачуваною і тому небезпечною сферою в особі тих, хто у сфері цієї невизначеності працює. Такі особи, безперечно, є потенційно небезпечними для будь-якого тоталітарно влаштованого суспільного і державного устрою. Тому потрібно було знищити авторитет, заслужений конкретним

ученим служінням науці, для того щоб замінити його авторитетом служіння начальству, керівництву того начальства – вождю. Таким чином науковець ставав залежним від думки і ставлення до нього керівництва, а не від результатів його пошуку раціональної істини. Невизначеність наукової сфери цим самим ліквідовувалась керованістю управлінської гвардії, тому думка наукового начальства ставала істиною, останньою інстанцією якої було найвище державно-політичне керівництво.

Постановою Павлівської сесії спадщина І.П. Павлова зараховувалась до основ наукового розвитку держави на тій підставі, що “Комуністична партія, Радянський уряд й особисто В.І. Ленін і Й.В. Сталін, високо оцінивши наукову творчість І.П. Павлова, приділяли його розвитку виняткову увагу” [2]. Насправді, ні В.І. Ленін, ані Й.В. Сталін наукову творчість І.П. Павлова не оцінювали, а змушені були прийняти той факт, що цей видатний науковець був лауреатом Нобелівської премії і до приходу обох до влади вже мав величезний міжнародний авторитет і вплив. Нехтувати цим означало для них позбутись перспектив їхнього визнання масами, а відтак й утримання абсолютної влади. Крім цього, до контролю за науковою сферою залучався науковий авторитет, який уже не міг оскаржити або заперечити те, яким чином його спадщина і його ім’я почало використовуватись. Зокрема, авторитет І.П. Павлова був потрібен для знищення авторитету його найталановитіших учнів, серед яких найбільш успішним став Л.А. Орбелі.

Основний зміст того, чого саме треба було позбавити Л.А. Орбелі, щоб знищити його авторитет, міститься у таких двох положеннях постанови: “В науковому житті колективів, якими керував Л.А. Орбелі, не була розгорнута наукова критика і самокритика, не забезпечувалась свобода критики і боротьби думок. У цих установах панувало вихваляння наукових керівників і сліпе схиляння перед їхніми “авторитетами”. Академік Л.А. Орбелі, очоливши велику групу дослідницьких установ, кафедр, комісій, наукових журналів, наукових товариств, зайняв нетерпиме монопольне становище у фізіологічній науці, що суперечить духу радянської науки і заважає вільному її розвитку” [2]. Як впливає із цих формулювань, критика Л.А. Орбелі цим самим набувала схвалення постановою Павлівської сесії, захочувалась боротьба із ним з одночасним припиненням похвали та поваги до його науко-

вого авторитету. Перше з наведених положень служило підставою для другого положення – щодо позбавлення Л.А. Орбелі керівних посад і ролі в усіх сферах, якими він опікувався. У такий спосіб “монопольне становище” дослідництва замінялось монопольним становищем нового начальства, підконтрольного волі єдиного в СРСР вождя і “корифея науки”.

Протидія природному зростанню наукового авторитету вчених шляхом формування їхніх наукових шкіл полягала у монополізації вчення І.П. Павлова: “Сесія засуджує необґрунтовані прагнення окремих учених створювати у фізіології свої власні “школи” і “школки” і протиставляти себе тим самим загальному напрямку вчення І.П. Павлова” [2]. Гуртування науковців навколо певної ідеї, напрямку та особи вченого тим самим проголошувалось неприпустимим, оскільки загрожувало загальній цілісності монопольного становища єдиного-начального управління наукою. Обмеження, а з ним і зникнення свободи мислення учених, мало своїм наслідком припинення наукового розвитку, внаслідок чого переваги країн вільного світу ставали все більш очевидними.

Післядія семи десятиліть

“Дія завершується. Однак вчинок не завершено, – відзначає В.А. Роменець, обґрунтовуючи принцип вчинкової дії [12, с. 801]. Організатори та учасники Павлівської сесії завершили своє зібрання. Але скликана ними Павлівська сесія триває, бо, за В.А. Роменцем, “вчинкову дію треба ще пояснити, оцінити – тобто здійснити післядію” [Там само, с. 801].

Однак пояснення та оцінки самих по собі замало, оскільки вчинок продовжує тривати. “Післядія як совість вимагає самопокарання людини, – справедливо стверджує В.А. Роменець, – й тільки у цьому випадку людина постає у всій завершеності свого вчинку. Таке покарання має різні форми. Це може бути резигнація або самопокарання. Це може бути перенесення вини на іншого й покарання саме його шляхом експансії – поширення своїх намагань на іншу особу. Однак вина залишається і має бути спокутувана. Зрештою, в післядії цілком наявне все хибне коло моральних відносин” [12, с. 802].

Ця незавершеність післядії Павлівської сесії полягає не тільки у безстроковому виконанні її постанови, але й передачі з покоління в покоління науковців постколоніальних країн, котрі виникли після розпаду СРСР, способів

думання, організації взаємин і наслідувальної поведінки, яку неможливо пояснити з точки зору сучасних тенденцій розвитку пізнавальної творчості дослідників і наукового світу вільних країн.

З плином часу може здаватися, що дійство Павлівської сесії зникло з актуальної свідомості сучасників і лише занурення до історії науки може повернути уявлення про неї. Але це не так. Можна погодитись з тим, що молодшим покоління можуть бути невідомі назви, фабула і зміст тих подій, але не способи організації і впливу на сучасне і майбутнє наукове життя. Можна припускати, що нинішній науковий світ позбувся перепон та обмежень, накладених попередньою тоталітарною епохою. Але найчастіше ми стикаємось із тим, що нові покоління адміністраторів та управлінців від науки не тільки відроджують, але й доповнюють і розширюють асортимент перепон і бар'єрів, покликаний протистояти вільному розвитку цієї надважливої сфери суспільного виробництва.

Спроби визначення часових параметрів післядії Павлівської сесії, що їх здійснив С.Е. Шноль, охоплюють період від 10 до 50 років: “мракобісся тривало ще майже 10 років!” [6, с. 494] і далі: “Миңуло майже півстоліття. Збитки, завдані країні цією кампанією, все ще помітні” [Там само, с. 499].

Що ж саме помітно? І чому сесії ВАСГНІЛ і Павлівська сесія були можливі не тільки змістовно – за велінням начальства, але й організаційно, – чому науковці не могли їх уникнути? Насамперед тому, що сталінська організація науки передбачала і продовжує передбачати донині її організаційне гетто – фінансовані з державного бюджету академії наук, поза якими участь у науковій роботі офіційно не визнається за винятком поодиноких випадків її визнання за певною потребою на розсуд найвищого наукового начальства. Де-факто науковець будь-якої зі сталінських академій є служником не істині, а начальству: “Радянська наука, – підтверджує це С.Е. Шноль, – була пристосована до системи радянської влади. Ієрархія наукових діячів, що склалась за 70 років, надовго переживє радянську владу. Академіки, котрі обирались за рознарядкою і погодженням із ЦК КПРС, беззаперечно підпорядковувалися цінним вказівкам

“згори”. Багатозначно піднятий вгору палець і зведені догори очі “академіка-секретаря” Н.М. Сисакяна¹⁷: “Нагорі нами невдоволені!” “Кого обирали в академіки! Бути академіком разом з “академіком” Т.Д. Лисенко... Послух – більш м'яке слово – лояльність... “Вільнодумство” в дуже вузькому колі. І то, як би не повідомили... Чи треба дивуватися відсутності принципових наукових досягнень переважної більшості радянських академіків? Де їхні імена? Де їхня посмертна слава?” [6, с. 648].

Для України наслідки цієї післядії очевидні й донині – через сім десятиліть. Як і тоді, колективізований учений є науковим працівником, допоки “провадить наукову (науково-технічну, науково-організаційну, науково-педагогічну) діяльність у наукових установах, закладах вищої освіти, наукових підрозділах установ, організацій, підприємств” [15], а отже – колгоспником, добровільно вимушеним членом колективного дослідницького господарства, оскільки поза колгоспом наукова діяльність офіційно не визнається. Для прикладу, Чарлз Дарвін в сучасній Україні за наведеним формулюванням Закону до наукових працівників зарахований не був би не тільки через індивідуалізованість способів творення ним невідомих до того наукових знань, але й через переважаність названих наукових установах академіками, основним призначенням яких є клонування собі подібних – успішних пристосуванців від науки.

Перевірена Павлівською та іншими сесіями колгоспна система організації колективістів наукового штибу буйно розквітла в Україні після розпаду СРСР, підмінивши собою відмерлі інституції контролю на науковцями. Як ніяка інша серед найбагатших країн світу, Україна втворила і фінансує шість подібних конгломератів під назвами “академії наук” з непропорційним розподілом наук між однією з них та галузевими академіями – педагогічних, медичних, аграрних, правових і мистецтв. Незалежно від усвідомлення десятками тисяч працівників наукових установ цих академії колективний страх є основним чинником продукування колективного конформізму їх працівників засобами поступового зменшення фінансування, а відтак і постійного обмеження оплати їхньої праці до 75, 50, 25% від тарифної ставки, поєднаного з обмеженням комунальних

¹⁷ Сисакян Нораір Мартиросович у 1959 - 1963 рр. академік-секретар Відділення біологічних наук АН СРСР, з 1963 по 1966 рр. – головний вчений секретар Президії АН СРСР: http://ru.hayazg.info/%D0%A1%D0%B8%D1%81%D0%B0%D0%BA%D1%8F%D0%BD_%D0%9D%D0%BE%

платежів, зокрема тепла і світла будівель наукових установ, та наступним звільненням значної їх кількості, що ясно висвітлює наукові перспективи усім іншим. Загальна динаміка зменшення кількості науковців за галузями в України заслуговує на окреме дослідження, але очевидною є тенденція до їх багатократного вивільнення. За межами згаданих наукових установ, закладів вищої освіти, наукових підрозділів установ, організацій, підприємств та відсутності в Україні підприємств з науковими підрозділами науковий працівник, на жаль, й донині перестає ним бути. На відміну від 30 – 50-х років ХХ століття звільнення, арешт і розстріл обмежується звільненням, яке, як правило, кладе край подальшій творчій праці і сенсу наукового життя, але на щастя не життю у його фізичному та соціальному вимірах для самого інтелектуала.

Це буде тривати й надалі і чи буде спокутувана вина, а з нею чи буде розірвано хибне коло моральних відносин, до якого привернув наш погляд академік В.А. Роменець? Відзначимо, що пояснення й оцінювання, тобто здійснення післядії потребує вже не сама Павлівська сесія та всі її семидесятилітні наслідки, які є безрадісною проекцією майбутнього української науки. В цьому поясненні та оцінюванні слід взяти до уваги застосування вперше у найбільшому масштабі колективно-господарського принципу цькування науковців як предтечі і мотивації їх наступних репресій. Господарського, бо наукова сфера розглядалась як частина єдиного господарства колишнього СРСР, хижацька оруда яким мало чим відрізнялась від способів організації в Україні вже реалізованих голодоморів 1932 – 1933 і 1946 років. Відмінність полягала лише у способах протиставлення цілеспрямовано створених “ворогів” масі “товаришів”: ворогами ставали як селяни, котрі, тримаючись за життя, намагались зберегти хліб, так і науковці, яких не обійшла доля селян у щонайменшому вираженні власної наукової самостійності. Тому метою зазначених сесій було її відібрати в учених, як у трударів селянське зерно. На відміну від колективно-господарського індивідуальне цькування і репресії фактично являли собою спосіб життя Російської імперії від часів її утворення.

Так, у доповіді на другому з’їзді вітчизняних психіатрів, що відбувся 4 – 11 вересня 1905 року в Києві І.О. Сікорський навів приклад такого цькування Миколи Пирогова:

“Сам М.І. Пирогов у своєму прощальному зверненні до студентів Університету Св. Володимира в 1861 році говорить: “Я був підготовлений до того, що мене ви не раптом зрозумієте, і ще менше зрозуміють ваші батьки і ціле суспільство”. Так і трапилось! Пирогов був звільнений від державної служби, він виявився небезпечним новатором, ідеалістом, який не знав життя” [16, с. 360]. Отож індивідуальне цькування М.І. Пирогова, який дав дозвіл на використання української мови в Києві для навчання у недільних школах для дорослих, що їх організували М. Драгоманов, П. Чубинський, М. Старицький та інші студенти Університету Святого Володимира і громадські діячі [17, с. 70], застосовано російською окупаційною владою для залякування інших науковців та освітян у Києві, оскільки ім’я і приклад М.І. Пирогова на той час був достатньо широко відомий в Україні. Іншими словами, залякування і терор в освітній і науковій сферах не припинялися в Україні протягом усього періоду її окупації та перебування у складі Російської імперії і СРСР. Павлівська сесія належить до особливо виразних проявів використання наукоподібної риторики для приховування справжніх намірів організаторів цькування учених. Ці прояви добре засвоєні в Україні і повною мірою передаються з покоління в покоління від часів СРСР донині у сфері управління психологічною наукою. Заради цього, як і в часи союзо-імперської доби, керівництву наукою виплачуються пожиттєві бюджетні доплати: “Станом на сьогодні розмір зазначеної довічної плати встановлено постановою Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 № 1229 “Про збільшення розміру довічної плати за звання дійсного члена (академіка) та члена-кореспондента Національної академії наук і галузевих академій наук”, відповідно до якої обсяг плати за звання академіка і кореспондента НАН становить 5112 грн. та 3400 грн., за звання академіка і кореспондента національних галузевих академій – 4601 грн. та 3060 грн. відповідно” [18, с. 1–2]. Як і в окупаційні десятиліття панування радянської влади, керованої ЦК КПРС з Москви, в сучасній Україні невідомою залишається робота, за яку виплачуються ці бюджетні, а отже народні, гроші, хоч де-факто академіки і члени-кореспонденти у своїй масі виконують керівні функції або функції підтримки діючого державного керівництва, утворюючи собою прошарок задоволених будь-якою політикою,

навіть спрямованою на знищення науки, якщо вона не зачіпає їхньої оплати і займаних завдяки цим званням керівних або інших важливих посад.

Страх академічного начальства перед втраченою цих та інших привілеїв породжує навчене як Павлівською сесією, так і багатьма погодженими нею прикладами, насильство над набагато менш оплачуваними працівниками наукової сфери, поза якою вони згідно із чинним законодавством перестають визнаватись належними до науки. Сталінська академічна ієрархія чинить насильство вже самим фактом існування свого кривавого спадку, який не може зникнути або бути відмитий від крові попередніх поколінь інакше, як тільки у спосіб цілковитої їх ліквідації як необхідного способу розірвання усього хибного кола моральних відносин у сфері інтелектуальної праці.

Українське суспільство має повернути собі моральне право суворо і невідворотно зажадати спокутування вини за злочини проти людяності – проти інтелекту і духу Української нації. Закриті самі у собі, відгороджені від життя суспільства комуністичними статутами і взаємозалежностями, оплачувані народними грошима сталінські академіки і члени-кореспонденти виконують ту ж місію, як і раніше за сприяння НКВД, що тягне за собою у майбутнє людські трагедії смертей, хвороб і втеч з наукової сфери й за межі України від цькування, приниження, невitreбуваності десятків, якщо не сотень тисяч нинішніх і підростаючих поколінь української наукової молоді. На відміну від вільних суспільств, в Україні академіки і члени-кореспонденти виконують не творчу роботу, яка створює суспільну вартість і наповнює народний бюджет, а оплачувану з бюджету репресивно-гальмівну роль нагляду на наукою, властиву колишньому НКВД-КДБ.

Україна повинна вивільнитись від цього комуністичного сталінського спадку, і провідна роль у цьому належить українським науковцям-психологам, оскільки йдеться про зміну соціально-психологічного клімату усієї української науки. Психологічною післядією є совість, котра вимагає самопокарання причетних до пригнічення, репресій і терору стосовно українських науковців. Першочергово треба згадати і відновити добре ім'я усіх зацькованих, незаслужено принижених і спаплюжених творців української науки. Спостереження свідчать про ціложиттєве заціпеніння внаслідок смертельного страху трьох наступних

поколінь замученої і розстріляної людини. Але сьогодні четверте покоління, всупереч трьом попереднім, починає активно шукати й відновлювати правду і справедливість, та й воно зовсім не знає тіні ані страху, ані побоювань, ані сумнівів. Наскільки точним є це спостереження і наскільки й у якому обсязі воно властиве людській популяції, ще потрібно вивчати знову ж таки науковцям-психологам.

Створення умов для вільного наукового пошуку українських учених усіх спеціальностей потребує усунення генералізованого страху, переданого у спадок й актуалізованого нинішніми апологетами сталінського академізму. Цей страх має бути перетворено на радість творення невідомого раніше знання для духовного-інтелектуального розвою всієї Української нації у співдружності інших націй світу. Це означає, що не замкнуті самі для власної користі і зосереджені на самих собі, від чого, як відомо, усі академіки впадають у глупе дитинство, а відкриті до широкого українського суспільства, його нинішніх і перспективних потреб та сподівань співтовариства українських учених визначатимуть розвиток і розквіт інтелектуальних домагань та можливостей нашого багатостраждального у віках і донині Українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Словник української мови: в 11 т./АН УРСР, Ордена Трудового Червоного Прапора Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1978, Т. IX. С. 539.
2. Научная сессия, посвященная проблемам физиологического учения академика И.П. Павлова. Издательство Академии наук СССР. Москва-Ленинград, 1950. 135 с. URL: <http://asenic.ru/ocrlab/pablosession1950.htm> (дата звернення: 24.11.20)
3. Сталин И.В. Письмо Ю.А. Жданову 6 октября 1949 года [Электронная публикация]. Сталин И.В. Полное собрание сочинений. 2005. Т. 18. Режим доступа: <http://sovetsia.at.ua/Stalin/Tom18.html#t24> (дата звернення: 09.10.20)
4. Физиологическое учение академика И.П. Павлова в психиатрии и невропатологии. *Материалы стенографического отчета объединенного заседания расширенного Президиума АМН СССР и пленума Правления Всесоюзного общества невропатологов и психиатров 11-15 октября 1951*. Москва: Государственное издательство медицинской литературы Медгиз, 1952. 476 с. URL: <http://asenic.ru/ocrlab/pablosession1951.pdf> (дата звернення: 09.10.20)
5. Сессия ВАСХНИЛ-1948. О положении в биологической науке *Стенографический отчет*. URL: <http://lib.ru/DIALEKTIKA/washniil.txt> (дата звернення: 09.10.20)

6. Шноль С.Э. Герои, злодеи, конформисты отечественной науки. Москва: Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2020. 720 с.

7. Петрюк П.Т., Петрюк А.П. Некоторые рассуждения о 65-летию Павловской сессии. *Вестник Ассоциации психиатров Украины*. 2016. № 1–2. С. 129–137.

8. Савенко Ю.С. 60-летие Павловской сессии 1951 г. *Независимый психиатрический журнал*. 2011. № 3. С. 5–7.

9. Етичний кодекс ученого України (2009). *Верховна Рада України. Законодавство України*. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0002550-09#Text> (дата звернення: 09.01.21)

10. Не хвали себя сам, пусть тебя люди похвалят (2020). *Русско-английский словарь пословиц и поговорок*. [Електронний ресурс]. URL: https://proverbs_ru_en.academic.ru/3123/%D0%9D%D0%B5_%D1%85%D0% (дата звернення: 09.01.21).

11. Павлов И.П. Ответ физиолога психологам. [Електронний ресурс]. 1930. URL: http://dugward.ru/library/pavlov_i_p/pavlov_otvet_fiziologa.html (дата звернення: 09.01.21).

12. Роменець В.А. Історія психології: ХІХ – початок ХХ століття: навч. посібник. Київ: Либідь, 2007. 832 с.

13. Трач Р. Людинознавча психологія: збірник статей. Київ: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2019. 188 с.

14. Жуков Б. Введение в поведение. История наук о том, что движет животными и как их правильно понимать. 2016. URL: http://loveread.ec/view_global.php?id=72664 (дата звернення: 09.01.21)

15. Закон України “Про наукову і науково-технічну діяльність”. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 04.01.21).

16. Труды второго съезда отечественных психиатров, происходившего в г. Киеве с 4-го по 11-е сентября 1905 года. Изданы на основании пункта 10-го правил Съезда под редакцией Председателя Распорядителя Комитета Проф. И.А. Сикорского Секретарем Съезда Д-ром С.М. Доброгаевым. Киев: Типография С.В. Кульженко, Пушкинская ул., дом №4. 1907. 698 с.

17. Сосюра Л.Г. Форми, методи та зміст педагогічної діяльності Михайла Драгоманова. *Сумська старовина*. 2017. №L. С. 69–79. URL: <https://starovyna.sumdu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/09/6-%D0%A1%D0%BE%D1%81%D1%8E%D1%80%D0%B0.pdf> (дата звернення: 09.01.21).

18. Лист Міністерства освіти і науки України №1/11-1777 від 11.02.2015 р. “Про результати розгляду листа ГО “Об’єднання працівників культури України” від 22.12.2014 №00/50”. 2 с.

REFERENCES

1. Slovyk ukrayinskoyi movy (1978). [Dictionary of the Ukrainian language]: v 11 t./AN URSR, Ordena Trudovogo Chervonogo Prapora Instytut movoznavstva im. O.O. Potebni. Kyiv: Naukova dumka, T. IX. S. 539.[In Ukrainian].

2. Nauchnaya sessiya, posvyaschennaya problemam fiziologicheskogo ucheniya akademika I.P. Pavlova(1950). [Scientific session dedicated to the problems of the physiological doctrine of academician I.P. Pavlov. Publishing house of the USSR Academy of Sciences. Moscow-Leningrad]. 135 s. URL: <http://asenic.ru/ocrlab/pablosession1950.htm> (Last accessed: 24.11.20).[In Russian].

3. Stalin I.V. (1949). Pismo YU.A. Jdanovu 6 oktyabrya 1949 goda [Elektronnaya publikatsiya]. Stalin I. V. Polnoe

sobranie sochineniy [Stalin I.V. Letter to Yu. A. Zhdanov October 6, 1949 [Electronic publication]. Stalin I.V. (2005). Complete Works. T. 18.] URL: <http://sovetaia.at.ua/Stalin/Tom18.html#t243>. (Last accessed: 09.10.20). [In Russian].

4. Fiziologicheskoe uchenie akademika I.P. Pavlova v psihiatrii i nevropatologii(1952). *Materialyi stenograficheskogo otcheta obyedinennogo zasedaniya rasshirennoho Prezidiuma AMN SSSR i plenuma Pravleniya Vsesoyuznogo obschestva nevropatologov i psihiatrov 11- 15 oktyabrya 1951*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatelstvo meditsinskoy literatury Medgiz [Physiological doctrine of academician I.P. Pavlov in psychiatry and neuropathology. *Materials of the verbatim report of the joint meeting of the enlarged Presidium of the USSR Academy of Medical Sciences and the plenum of the Board of the All-Union Society of Neuropathologists and Psychiatrists October 11-15, 1951*. Moscow: State Publishing House of Medical Literature Medgiz]. 476 s. URL: <http://asenic.ru/ocrlab/pablosession1951.pdf> (Last accessed: 09.10.20). [In Russian].

5. Sessiya VASHNIL-1948 (1948). O polozhenii v biologicheskoy nauke. *Stenograficheskii otchet*. [Session of VASKHNIL-1948(1948). On the situation in biological science *Verbatim report*]. URL: <http://lib.ru/DIALEKTIKA/washnil.txt> (Last accessed: 09.10.20). [In Russian].

6. Shnol S.E.(2020). Geroi, zlodei, konformisty otechestvennoy nauki. Moskva: Knijnyy dom “LIBROKOM”[Shnol S.E.(2020). Heroes, villains, conformists of Russian science. Moscow: Book House “LIBROKOM”]. 720 s. [In Russian].

7. Petryuk P.T., Petryuk A.P. (2016). Nekotoryie rassujdeniya o 65-letii Pavlovskoy sessii. *Vestnik Assotsiatsii psihiatrov Ukrainyi*. [Petryuk P.T., Petryuk A.P.(2016). Some reasoning about the 65th anniversary of the Pavlovsk session. *Bulletin of the Association of Psychiatrists of Ukraine*]. № 1–2. S. 129–137. [In Russian].

8. Savenko YU. S.(2011). 60-letie Pavlovskoy sessii 1951 g. *Nezavisimyy psihiatricheskii jurnal* [Savenko Yu. S.(2011). 60th anniversary of the Pavlovsk session 1951. *Independent psychiatric journal*]. № 3. S. 5–7. [In Russian].

9. Etychniy kodeks uchenoho Ukrainy(2009). *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. [Elektronnyi resurs].- [Code of Ethics of the scientist of Ukraine(2009). *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. [Electronic resource]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0002550-09#Text> (Last accessed: 12.10.20). [In Ukrainian].

10. Не хвали себыа сам, pust tebya lyudi pohvalyat (2020). *Russko-angliyskiy slovar poslovits i pogovorok*. [Електронний ресурс]. URL: https://proverbs_ru_en.academic.ru/3123/%D0%9D%D0%B5_%D1%85%D0% (дата звернення: 09.01.21). [In Russian].

11. Pavlov I.P. (1930). Otvet fiziologa psihologam [Elektronnyi resurs]. – [Pavlov I.P.(1930). The physiologist’s answer to psychologists. [Electronic resource]. URL: http://dugward.ru/library/pavlov_i_p/pavlov_otvet_fiziologa.html URL: http://dugward.ru/library/pavlov_i_p/pavlov_otvet_fiziologa.html (Last accessed: 23.10.20) [In Russian].

12. Romenets V.A. (2007). Istoriiia psikhologii: ХІХ – pochatok ХХ stolittia: navch. Posibnyk .[Romenets VA History of psychology: XIX - early XX century: textbook. manual] Kyiv: Lybid. 832 s. [In Ukrainian].

13. Trach R. (2019). Liudynoznavcha psikhologhiia: zbirnyk statei [Trach R. Anthropological psychology: a collection of articles] Kyiv: Univ. vyd-vo PULSARY. 188 s. [In Ukrainian].

14. Jukov B. (2016), *Vvedenie v povedenie. Istoriya nauk o tom, chto dvijet životnyimi i kak ih pravilno ponimat* [Zhukov B. Introduction to behavior. History of the sciences about what drives animals and how to understand them correctly]. URL: http://loveread.ec/view_global.php?id=72664 (Last accessed: 09.01.21). [In Russian].

15. Zakon Ukrainy "Pro naukovu i naukovu-tehnicnu diialnist" (2015). *Verkhovna Rada Ukrainy* [Law of Ukraine "On Scientific and Scientific-Technical Activity" (2015). Verkhovna Rada of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (Last accessed: 04.01.21). [In Ukrainian].

16. Trudyi vtorogo syezda otechestvennyih psichiatrov, proshodivshogo v g. Kieve s 4-go po 11-e sentyabrya 1905 goda. Izdani na osnovanii punkta 10-go pravil Syezda pod redaktsiyey Predsedatelya Rasporyaditelya Komiteta Prof. I.A. Sikorskogo Sekretarem Syezda D-rom S.M. Dobrogaevym (1907). [Proceedings of the second congress of domestic psychiatrists, which took place in Kiev from September 4 to 11, 1905. Published on the basis of clause 10 of the Rules of the Congress, edited by the Chairman of the Steward of the Committee Prof. IA Sikorsky Secretary of the Congress Dr. S.M. Dobrogaev]. Kyiv: Tipografiya S.V. Kuljenko, Pushkinskaya ul., dom №4. 698 s. [In Russian].

17. Sosiura L.H. (2017). *Formy, metody ta zmist pedahohichnoi diialnosti Mykhaila Drahomanova. Sumska starovyna*. 2017. №L. S.69–79. [Saussure L.G. (2017). Forms, methods and content of pedagogical activity of Mikhail Drahomanov. *Sumy antiquity*]. URL: <https://starovyna.sumdu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/09/6-%D0%A1%D0%BE%D1%81%D1%8E%D1%80%D0%B0.pdf> (Last accessed: 09.01.21). [In Ukrainian].

18. Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy №1/11-1777 vid 11.02.2015 r. "Pro rezultaty rozghliadu lysta HO "Obiednannia pratsivnykiv kultury Ukrainy" vid 22.12.2014 №00/50. (2015). [Letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine №1 / 11-1777 dated 11.02.2015 "On the results of consideration of the letter of the NGO" Association of Cultural Workers of Ukraine "dated 22.12.2014 №00 / 50(2015)] 2 s. [In Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Болтівець Сергій Іванович.

Павлівська сесія тривас: роковини семи десятиліть для психології в Україні.

Стаття розкриває історичні умови, зміст і наслідки "Наукової сесії, присвяченої проблемам фізіологічного вчення академіка І.П. Павлова", що відбулася 28 червня – 4 липня 1950 року й утворювала керівну роль кори великих півкуль головного мозку з підпорядкуванням їй усіх фізіологічних процесів, відображених у визначених цим видатним ученим умовних рефlekсах. Але в дійсності такий зміст являв собою тільки звнішню фабулу сценарію Й.В. Сталіна, який полягав у приборканні науковців засобами цькування однієї їхньої групи на іншу. Ролі викривачів та обвинувачених у невірності вченню І.П. Павлова були визначені Й.В. Сталіним заздалегідь із числа учнів вченого, а його науковий авторитет було перетворено на засіб дорікань і звинувачень. Насправді й основні доповіді, і виступи, і дискусії лише позірно проголошували свою відповідність меті розгляду заявленої теми – проблемам фізіологічного вчення академіка І.П. Павлова. Вочевидь ці проблеми були лише засобом звинувачень групи вчених, насамперед улюблених і найближчих до

нього учнів, з метою їхньої компрометації та подальшого репресування. Проголошення на цій сесії фактичного культу особи І.П. Павлова на ділі було засобом знецінення цього вчення, оскільки ним обмежувався подальший розвиток фізіологічного, а з ним і психологічного, генетичного, медичного, знання в колишньому СРСР. Психіатричне продовження було реалізоване в подальшій подібній сесії під назвою: "Фізіологічне вчення академіка І.П. Павлова у психіатрії і невропатології", яка тривала з 11 по 15 жовтня наступного, 1951, року. Обом сесіям передувала сесія Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені В.І. Леніна 31 липня 1948 року, на якій було здійснено знищення генетики. Цим самим на декілька десятиліть було перервано розвиток генетики, фізіології, психології, психіатрії. Репресії охоплювали низку розгромів: художньої літератури (Постанова ЦК ВКП(б) про журнали "Звезда" і "Ленінград", серпень 1946), музичної культури (Постанова "Про декадентські тенденції в радянській музиці" 10 лютого 1948), досліджень з історії (вересень 1946 і 1949), біології (сесія "ВАСГНІЛ" 1948), фізіології (Павлівська сесія, 1950), досліджень економістів (стаття Сталіна "Економічні проблеми соціалізму в СРСР"), мовознавства (стаття Сталіна "Марксистизм і проблеми мовознавства" 1959), хімії (1951), медицини ("Справа лікарів-убивць 1952–1953). Розкрито контрастність способу думання, характерного для мешканців Росії, на основі якого стали можливі репресії і небачена переконаність у моральності вбивства та інших форм насильства в СРСР. У результаті мета науковця і його життєве призначення перенаправляється на службу найвищим щаблям владної ієрархії замість служіння істині й оцінюється з висоти цих керманців, де критерій істини є справою особистого уподобання володаря найвищого поверху державної управлінської піраміди. Наведено способи використання імені І.П. Павлова на сесії, присвяченій його імені, а також позицію самого вченого у його ставленні до влади і до психологів. Розкрито невідповідне змістом і науковими сферами, у яких працювали учені, протиставлення доробку І.П. Павлова працям З. Фрейда, Т. Моргані та інших науковців інших країн. Висвітлено українсько-грузинський напрям Павлівської сесії, який розглядався як суто периферійний з точки зору призначених Й.В. Сталіним московських доповідачів. Виходячи з принципу вчинкової дії В.А. Роменця, представлені основні наслідки післядії семи десятиліть. До них належить незавершеність післядії Павлівської сесії, що полягає не тільки у безстроковому виконанні її постанови, але й передачі з покоління в покоління науковців постколоніальних країн, що виникли після розпаду СРСР, способів думання, організації взаємин і наслідувальної поведінки, яку неможливо пояснити з погляду сучасних тенденцій наукового світу вільних країн. Розкрито механізми перевірених Павлівською та іншими сесіями системи організації наукової діяльності, які після розпаду СРСР підмінюють собою відмерлі інституції контролю на науковцями. У висновках наведено положення про те, що Україна повинна вивільнитись від комуністичного сталінського спадку і провідна роль у цьому належить українським науковцям-психологам, оскільки потрібно світоглядно оздоровити психологічний клімат усієї української науки. Відзначено, що творення умов для вільного наукового пошуку українських учених усіх спеціальностей потребує усунення генералізованого страху, переданого у спадок й актуалізованого нишніми апологетами сталінського академізму. Цей

страх має бути перетворено на радість творення невідомого раніше знання для духовного-інтелектуального розквіту Української нації в співдружності інших націй світу.

Ключові слова: вчення І.П. Павлова, приборкання науковців, звинувачення вчених, розвиток психології, насильство в СРСР, владна ієрархія, післядія десятиліть, генералізований страх, духовно-інтелектуальний розквіт.

ANNOTATION

Sergii Boltivets.

The Pavlov's session continues: the anniversary of seven decades for psychology in Ukraine.

The article reveals the historical conditions, content and consequences of the "Scientific session on the problems of physiological teaching of Academician I.P. Pavlov" June 28 - July 4, 1950, which aimed to establish the leading role of the cerebral cortex with the subordination of all physiological processes reflected in the conditioned reflexes determined by IP Pavlov. But in reality, such a meaning was only the external plot of J.V. Stalin's script, which consisted in taming scientists by means of harassing one of their groups on another. The roles of whistleblowers and accused of infidelity to the teachings of I.P. Pavlov were determined by J.V. Stalin in advance from among the students of the scientist, and his scientific authority was turned into a means of reproach and accusation. In fact, the main reports, speeches and discussions only seemingly proclaimed their relevance to the purpose of the stated topic – the problems of physiological teaching of Academician I.P. Pavlov. These problems were only a means of accusing a group of scientists, first of all the favorite and closest to I.P. Pavlov of his students in order to discredit them and further repression. The proclamation at the session of June 28 - July 4, 1950 of the actual cult of personality of Pavlov was actually a means of devaluing this doctrine, as it limited the further development of physiological, and with it psychological, genetic, medical knowledge in the former USSR. The psychiatric continuation was realized in a subsequent similar session entitled: "Physiological teachings of Academician I.P. Pavlov in psychiatry and neuropathology", which lasted from 11 to 15 October of the following year, 1951. Both sessions were preceded by a session of the All-Union Academy of Agricultural Sciences named after V.I. Lenin (in the Russian original abbreviation "VASHNIL – All-Union Academy of Agricultural Sciences named after V.I. Lenin") July 31 – 1948, which was the destruction of genetics. Thus, the development of genetics, physiology, psychology, and psychiatry was interrupted for several decades. Repressions included the defeat of fiction (Resolution of the Central Committee of the VKP (b) on the magazines "Zvezda" and "Leningrad", August 1946), the defeat of musical culture (Resolution "On decadent tendencies in Soviet music" on February 10, 1948), the defeat of research history (September 1946, September 1949), the defeat of biology (session "VASHNIL" in 1948), the defeat of physiology (Pavlov's session, 1950), another defeat of economists'

research (Stalin's article "Economic problems of socialism in the USSR"), the defeat of linguistics (Stalin's article "Marxism and the problems of linguistics" in 1959), the defeat of chemistry (1951), the defeat of medicine (The case of the murderous doctors 1952 – 1953). The contrast of the way of thinking characteristic of the people of Russia is revealed, on the basis of which repressions and an unprecedented conviction in the morality of murder and other forms of violence in the USSR became possible. As a result, the purpose of the scientist and his life purpose is redirected to serve the highest levels of power instead of serving the truth and evaluated from the height of these higher levels, where the criterion of truth is a matter of personal preference of the ruler of the top floor of the pyramid. The ways of using IP Pavlov's name at the session dedicated to his name, as well as I.P. Pavlov's position in relation to the authorities and psychologists are given. The opposition of the work of I.P. Pavlov to the works of Z. Freud, T. Morgan and other scientists, which is not justified by the content and scientific spheres in which scientists worked, is revealed. The Ukrainian-Georgian direction of the Pavlov's session, which was considered peripheral from the point of view of the Moscow speakers appointed by J.V. Stalin, is covered. Based on the principle of action of V.A. Romanets, the main consequences of the aftereffect of seven decades are presented. These include the incompleteness of the aftermath of the Pavlov's session, which consists not only in the indefinite implementation of its resolution, but also the transmission from generation to generation of scholars of postcolonial countries that emerged after the collapse of the USSR, ways of thinking, organizing relationships and imitative behavior that cannot be explained modern trends in the scientific world of free countries. The mechanisms of the system of organization of scientific activity tested by Pavlovskaya and other sessions, which after the collapse of the USSR replace the dead institutions of control over scientists, are revealed. The conclusions state that Ukraine must free itself from the communist Stalinist legacy, and that Ukrainian psychologists play a leading role in this, as the psychological climate of all Ukrainian science needs to change. It is noted that the creation of conditions for the free scientific search of Ukrainian scientists of all specialties requires the elimination of generalized fear, inherited and actualized by the current apologists of Stalinist academism. This fear must be transformed into the joy of creating previously unknown knowledge for the spiritual and intellectual prosperity of the Ukrainian nation in the community of other nations of the world.

Key words: *teachings of I.P. Pavlov, restraint of scientists, accusations of scientists, development of psychology, violence in the USSR, hierarchy of power, aftereffects of decades, generalized fear, spiritual and intellectual flourishing.*

Рецензенти:

**к. психол. н., доц. М'ясоїд П.А.,
д. психол. н., проф. Савчин М.В.**

Надійшла до редакції 10.01.2021.

Підписано до друку 08.02.2021.

Бібліографічний опис для цитування:

Болтівець С.І. Павлівська сесія триває: роковини семи десятиліть для психології в Україні. Психологія і суспільство. 2021. №1. С. 132–149. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.01.132>